

AHMED CEVDET PAŞA’NIN MANTIK VE İLİM ANLAYIŞI

Murat Kelikli

AHMED CEVDET PASHA’S UNDERSTANDING OF LOGIC AND SCIENCE

ABSTRACT

There are a lot of studies on Ahmed Cevdet Paşa who has been considered as statesman, politician, jurist, historian, sociologist and educationalist. At the same time Ahmet Cevdet Paşa’s studies on logic are critically important when we deal with the last period of the Ottoman Empire. His book which is called *Miyâr-ı Sedad* had both influenced the development of instruction of logic education in madrasahs and created a turning point in the studies on modern logic. For this reason we have discussed his opinions about logic and science in this study and we have also tried to show that how his opinions on these issues affected the instruction and the other fields.

Key Words: Ahmed Cevdet Pasha, Logic, Science, *Miyâr-ı Sedad*

ÖZET

Ahmed Cevdet Paşa; devlet adamı, siyasetçi, hukukçu, tarihçi, sosyolog, eğitimci yönleriyle sıklıkla değerlendirilmiş, hakkında bolca çalışmalar yapılmış bir şahsiyettir. Bununla birlikte Ahmed Cevdet Paşa’nın mantık üzerine çalışmalarının, Osmanlı’nın son dönemleri gözönüne alındığında büyük önem taşıdığı görülmektedir. Ahmed Cevdet Paşa’nın kaleme almış olduğu *Miyâr-ı Sedad* isimli eseri Osmanlı medreselerinde mantık eğitiminin gelişimini etkilemiş, modern mantık çalışmalarının başlaması için bir dönüm noktası olmuştur. Bu sebeple bu çalışmada Ahmed Cevdet Paşa’nın mantık ve ilim hakkındaki görüşleri incelenmiş, bu görüşlerin eğitim ve diğer çalışmaları nasıl etkilediği gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Cevdet Paşa, Mantık, İlim, *Miyâr-ı Sedad*

...

Giriş

Ahmed Cevdet Paşa, 1822’de (H.1238) Osmanlı İmparatorluğu’nda bulunan Tuna Eyaleti’nin Lofça kasabasında dünyaya gelmiştir¹. Asıl adı Ahmed olan Ahmed Cevdet Paşa, 1843 (H.1259) senesinde İstanbul’da öğrenim gördüğü sırada şair Süleyman Fehim Efendi tarafından *Cevdet* mahlâsını almıştır.

İlköğrenimini Lofça’da görmüş, Arapça, mantık, fıkıh ve tefsir okumuştur. 1839 (H.1255) senesinde İstanbul’a gelerek devrin kıymetli hocalarından Arapça, Farsça, fıkıh, hadis, usûl-i fıkıh, usûl-i hadis, tefsir, mantık, âdab, kelâm, hikmet-i tabi’yye, hikmet-i ilâhiyye, hendese, hesap, cebir, hey’et ve coğrafya okumuştur. Ahmed Cevdet Paşa, mali durumunun da iyi olması sayesinde tüm zamanını ve gücünü eğitimine harcamıştır. Bu sayede kısa sürede ilerlemiş ve dönemin gözde talebelerinden biri olmuş, hocalarının takdirini kazanmıştır.

İlk devlet hizmetine 23 yaşında 1844’te (H.1260) Rumeli kaleminde Çanat rütbesinde Premedi kazası kadılığı ile başlamıştır. Bir yıl sonra ibtidâ-i hâric İstanbul ruûsu olarak tarîk-tedrise dâhil olmuştur. 1849’da (H.1265) hareket-i hâric rütbesine, 1850’de (H.1266) meclis-i Ma’arif-i Umûmiyye azâlığı ve Dârül’-mu’allimîn müderrisliğine tayin olmuştur. Siyasi hayata girmesi Reşid Paşa ile tanışmasıyla başlar.² 1851’de (H.1267) Encümen-i Dâniş üyeliğine seçilmiş, 1863’te de Anadolu kazaskeri payesiyle Bosna müfettişliğine görevlendirilmiştir. 1866’da kazaskerlik payesi vezarete çevrilmiştir. 1868’te Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’nin ikiye ayrılmasıyla oluşan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye reisliği vazifesiyle görevlendirilmiş, bu riyasetin nezarete çevrilmesiyle Adliye nazırı olmuş ve birinci rütbeden Nişân-ı Osmânî almıştır.

Ahmed Cevdet Paşa Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti’nin başına getirildiği sırada Avrupa ülkeleri Osmanlı Devleti’ne medeni kanunun hazırlanması için baskı yapmaktaydılar. Baskıların devam ettiği sırada milli bir kanunun hazırlanmasını isteyen Ahmed Cevdet Paşa, Şirvanizade Rüştü Paşa ve Fuat Paşa’nın oluşturduğu ve Fransız medeni kanununun aynen alınmasını isteyen Ali Paşa, Mithat Paşa ve Kabuli Paşa’nın oluşturduğu iki grup ortaya çıkmıştır. İki grubun tartışmaları neticesinde Ahmed Cevdet Paşa’nın da içinde bulunduğu grubun görüşleri kabul edilerek Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye’nin hazırlanmasına karar verilmiştir.³

Ahmed Cevdet Paşa iki yıl içinde *Mecelle*’nin ilk dört kitabını neşretti. Beşinci kitabı hazırlarken görevden alınarak Bursa vilayetine tayin edildi. *Mecelle*’nin başka bir komisyona verilmesi ve bu komisyonun çalışmalarının başarısızlıkla sonuçlan-

¹ Ebul’ula Mardin; *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, TDV yay., Ankara, 2009, s. 13

² Yusuf Halaçoğlu, “Kendi Kaleminden Ahmed Cevdet Paşa”, Ahmed Cevdet Paşa Sempozyumu, İstanbul, 1986, s. 1-3.

³ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, s. 63; Abdullah Demir, *Mecelle ve Külli Kaideler*, s. 228-230

ması üzerine 1872'de tekrar *Mecelle*'nin komisyon başkanlığına atandı. *Mecelle*'deki külli kaidelerin ifadelerindeki ahenk ve güzellikte Ahmed Cevdet Paşa'nın etkisi büyüktür.⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle*'yi Roma hukuku ile mukayese etmekte ve *Mecelle*'nin daha üstün olduğuna hükmetmektedir.⁵

Aynı yıl Şurâ-yı Devlet üyesi ve bir yıl sonra da Evkaf nâzırı oldu. 1873'te Maârif-i Umûmiye nezâretine tayin olundu. 1874'de Şurâ-yı Devlet başkan vekilliğine getirildi fakat kısa süre sonra Yanya valiliğine atandı. 1875'de Maârif nazırı olarak İstanbul'a geri geldi. 1876'da yeniden Adliye nâzırı olmuş, 1877'de Dâhiliye nezâretine getirilmiş, 1878'de Suriye valisi olarak görevlendirilmiştir. 1879'da sadrazamlık görevine on gün vekâlette bulunmuştur. 1886 tarihinde beşinci kez adliye nâzırı olmuştur. 1890'da Meclis-i Âlî'ye tayin edilmiş, 1891'de başkan olarak atanmıştır.

Ahmed Cevdet Paşa, 1892 senesinde Bebek'teki yalısında vefat etmiştir. Arkasından türlü konularda birçok eser bırakmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Tarih-i Cevdet*, *Tezakir-i Cevdet*, *Ma'ruzât*, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, *Kırım ve Kafkasya Tarihçesi*, *Mukaddime-i İbn Haldun*, *Belâgat-ı Osmâniye*, *Kavâid-i Osmâniye*, *Medhâl-i Kavâid*, *Dîvân-ı Saîb Şerhi'nin Tetimmesi*, *Mi'yar-ı Sedad*, *Adâb-ı Sedad fî ilmi'l-âdâb*, *Takvîmü'l-edvâr*, *Beyânü'l-unvan*, *Mecmûa-i Ahmed Cevdet*, *Hülasatü'l-beyân fî Te'lifi'l-Kur'ân*, *Mecmûa-i Aliye*, *Kavâid-i Türkiyye*, *Mâ'lûmât-ı Nâfia*, *Hilye-i Saâdet*, *Eser-i Ahd-i Hamîdî*, vd.

Ahmed Cevdet Paşa'nın Mantık Anlayışı

Ahmed Cevdet Paşa, Devlet-i Aliyye'de cehaletin yaygınlaşmasının, fennin ve kültürün gerilemesinin telif eserlerin Arapça ve Farsça olarak yazılmasından, ilim ve kültür dili olarak Türkçenin kullanılmamasından kaynaklandığını belirtir.⁶

Ahmed Cevdet Paşa, ilk maarif nazırlığında, müsteşarı Sadullah Bey başkanlığında, *Mebâni'l-İnşâ* yazarı Süleyman Paşa, Mekteb-i Harbiyye müdür Mahmut Bey, Bahriye mektebi hocalarından Sait Paşa, Tıbbiye'den Aziz Bey ve Tophâne'den bazı zevattan oluşan bir komisyon oluşturur. Komisyonunda birçok alanda Türkçe eser hazırlanması konusunda karar çıkar ve bu eserleri kimlerin hazırlayacağı da belirlenir. Bu kararlar arasında Ahmed Cevdet Paşa'ya ilkokul çocuklarına ana dillerini öğretmek üzere *Kavâ'id-i Türkiyye* adlı eser, mantık konusuyla ilgili olarak *Miyâr-ı Sedad* ve münazara konusuyla alakalı olarak da *Âdâb-ı Sedad* adlı eserlerin yazım görevinin verilmesi de vardır. Bu eserler yazıldıktan sonra her birinden on beş biner adet basılmıştır.⁷

⁴ Abdullah Demir, *a.g.e.*, s. 244.

⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezakir*, s. 64.; Abdullah Demir, *a.g.e.*, s. 231.

⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezakir*, s. 47.

⁷ Necati Özkan, *a.g.e.*, s. 222; Ahmed Cevdet Paşa *Tezakir*, s. 126; Osman Kesioğlu, "Ahmed Cevdet

Ahmed Cevdet Paşa 1877'de (H.1293) yayınladığı İslam mantık görüşlerine uygun Osmanlıca mantık eserini oğluna ithaf ederek *Miyâr-ı Sedad* adını koymuş ve münazara eserine de *Âdab-ı Sedad* isimini vermiştir. Ali Sedad babasının bu iltifatına karşılık *Mizan-ul Ukul fi el-Mantık'ul Usul*'u yazarak 1885'de (H.1303) yayınlamıştır.⁸

XV. yüzyıldan, Tanzimat'a (1839) kadar olan süreçte Osmanlı'da mantık adına bir gelişme olmadığı görülmektedir. Bu dönemde çeşitli şerhler ve haşiyelerin dışında, orijinal bir telife rastlamak pek mümkün değildir. Bununla birlikte Avrupa'daki mantık çalışmalarında ilerlemeler olmuş, orijinal eserler verilmiştir. XIII. yüzyıldan itibaren Ebheri ve Semerkandi'nin eserlerinden XVIII. yüzyılda Gelenbevi'nin *El-Burhân fî-ilm-il-Mîzân*'ına kadar bakılacak olursa görülecektir ki, XVIII. yüzyılda Türk aydınları mantık konusunda ne biliyorsa, XIII. yüzyıl Türk aydını da aynı şeyi bilmektedir.⁹ Tanzimat'tan sonra medreselerin ıslahında, mantık dersi medreselerin müfredatında yeniden yer almış ve bunun da etkisiyle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mantık eserleri yeniden telif edilmeye başlanmıştır.

Ahmed Cevdet Paşa'nın *Miyâr-ı Sedad*'ı Ebheri'nin bir genişletmesi şeklinde, Semerkandi'nin planına uygunluk arz edecek şekilde kaleme alınmıştır.¹⁰ Bu bağlamda Ahmed Cevdet Paşa'nın eseri klasik mantık anlayışının dışına çıkmamaktadır. Eserin içerik ve planından anlaşılan şudur ki, Ahmed Cevdet Paşa Aristotelesçi İslâm mantık geleneğini takip etmektedir. Ahmed Cevdet Paşa, ilim anlayışı ve mantığını kurarken Aristoteles'ten gelen İslam mantık geleneğinden etkilenmiş, toplumsal sistemini kurarken de İbn Haldun'dan etkilenmiştir.¹¹

Hilmi Ziya Ülken'e göre, *Miyâr-ı Sedad* İslâm mantık ve hukukunu canlandırmaya çalışan Ahmed Cevdet Paşa'nın İslâm ortaçağ mantığının bütün esaslarını belirtmek amacıyla kaleme aldığı bilimsel bir kitaptır.¹²

Ahmed Cevdet Paşa, mantıkçı Birgevi Hoca Şakir Efendi'den (H.1260) icazet almıştır.¹³ Ahmed Cevdet Paşa, Fatih Camii'nde ilk dersi olarak Gelenbevi'nin *El-Burhân fî-ilm-il-Mîzân*'ından mantık dersleri okutmuştur. Bu okutulmalarda mantık ilmini tedris ve ikna kabiliyeti bu ilme ne kadar vakıf olduğunu göstermesinin yanında, bu ilme muazzam bir sevgi ve muhabbet duyduğunu da belli eder. Mantık ilminden büyük bir zevk almaktadır.¹⁴

Ahmed Cevdet Paşa'ya göre akıl yürütme, bilinenler sayesinde bilinmeyenlerin

Paşa'nın Hayatı ve Eserleri", Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Ankara, s. 225; Ebul'ula Mardin, *a.g.e.*, s. 294-295

⁸ Necati Öner, "Türkiye'de yeni mantık cereyanlarının ilk habercisi: Ali Sedad", s. 61.

⁹ Abdülkuddüs Bingöl, "Osmanlı Dünyasında Mantık Bilimi ve Eğitimi", *Felsefe Dünyası*, 29, s. 15.

¹⁰ Abdülkuddüs Bingöl, *a.g.e.*, s. 15-20.

¹¹ Şerafettin Turan, "Cevdet Paşa'nın Kültür Tarihimizdeki Yeri", Ahmed Cevdet Paşa Semineri, s. 15.

¹² Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 93.

¹³ Ebul'ula Mardin, *a.g.e.*, s. 20. ; Fatma Aliye, *Ahmed Cevdet Paşa Zamanı*, s. 29.

¹⁴ Ebul'ula Mardin, *a.g.e.*, s. 23-24.; Fatma Aliye, *a.g.e.*, s. 31-32.

elde edilmesidir. Bu süreçte insanı hata yapmaktan koruyan ilim mantıktır.¹⁵

Miyâr-ı Sedad, Ahmed Cevdet Paşa'nın tek mantık eseridir. Eser, bir mukaddime ve iki bölümden oluşmaktadır. Mukaddime bölümünde, “delelet” ve “lafız” konuları incelenmiştir. Bunları mantığın konusu olarak görmemektedir. Ahmed Cevdet Paşa, ilmi “tasavvurât” ve “tasdikât” olarak görür.¹⁶ Eserinde de mantığı bu iki bölüme ayırarak ele alır.

Birinci bölüm tasavvurât konusunu oluşturmaktadır ve iki kısımdan müteşekkildir. Birinci kısım, îsâgûcî kısımdır ve üç başlık altında beş tümelin incelenmesini içerir. İkinci kısım ise “tarif” üzerinedir.

İkinci bölüm tasdikât (önergeler ve kıyas) konusudur ve dört kısımdan oluşur. Birinci kısımda kaziyenin (önerme) tanımı, çeşitleri, hükümleri, tenakuzları (çelişki) ve akisleri (döndürme) altı başlık altında incelenmiştir. İkinci kısımda ise kıyas ve çeşitleri beş başlık halinde verilmiştir. Üçüncü kısımda, müveccihat (kipler) dört başlık oluşturularak verilmiştir. Dördüncü kısımda ise tasdikât, bedihiyyât ve beş sanat dört başlıkta incelenmiştir.

Mantık ilminin konusu da tasavvur ve tasdikattır. Bu bağlamda mantığın konusuna göre tarifini, “ma'lûmâtdan (bilinen), mechûlâta (bilinmeyen) mûsîl olduğu cihetle bahs eden bir ilimdir” şeklinde verir. Mantık ilminin gayesini ise doğru ve yanlış ayırdetmek şeklinde belirttikten sonra, mantığın gayesine göre tarifini “onunla fikrin sahîh (geçerliliği) ve fâsidi (geçersizliği) bilinir” şeklinde yapmaktadır.¹⁷ Mantığın asıl maksadı ise kıyastır.¹⁸

Ahmed Cevdet Paşa, Aristoteles'in on kategorisini¹⁹ anlatır. Ahmed Cevdet Paşa, kategorilere sözün oraya gelmiş olduğundan bahsederek değinir. Bunun sebebi Necati Öner, Ahmed Cevdet Paşa'nın kategorileri mantığın bir konusu değil de, metafiziğin bir konusu olarak görmesinden kaynaklanabileceğini belirtir.²⁰

Ahmed Cevdet Paşa, cinslerin dört dereceden oluştuğunu ifade etmekte ancak dördüncünün izahını yapmamaktadır.²¹

Ahmed Cevdet Paşa ispatın dayandığı öncüllerdeki önerme türlerinde kendisinden önceki mantıkçılardan farklı bir açıklama yapmaktadır. Öncelikle bedihiyatı (Aksiyomlar) geleneğe uygun olarak altı kısımda inceler. Bu incelemesinde bedihiyatın, akıl ile yahut duyu ile yahut hem akıl hem de duyu ile elde edildiğini belirtir. Buna dayanarak bedihiyatı iki kısma ayırarak yeni bir yaklaşımda bulunur.²² Bu

¹⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Miyâr-ı Sedad*, s. 10.

¹⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Miyâr-ı Sedad*, s. 10.

¹⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Miyâr-ı Sedad*, s. 11.

¹⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Miyâr-ı Sedad*, s. 67.

¹⁹ Aristotle, *Categoria*, 1b25

²⁰ Necati Öner, *a.g.e.*, s. 49.

²¹ Necati Öner, *Tanzimattan sonra Türkiye'de Mantık Çalışmaları*, s. 46.

²² Necati Öner, “Cevdet Paşa'nın Mantık Anlayışı”, *Ahmed Cevdet Paşa*, s. 112.

fikrin kendisine ait olduğunu “rey-i itikad-ı fakire göre” diyerek belirtir.

Birinci olarak bedihiyyat, sadece akli kullanmaktan ibaret olan, tasdikinde aklın dışarıya bakmadığı, duyulara ihtiyaç duyulmayan bedihiye-i akliyye’dir. Kâdim mantıkçıların evveliyat ve fitriyât dedikleri bedihiyyatı buna dâhil eder.

İkinci olarak bedihiyyat, duyular vasıtasıyla, gözlem ve tecrübeye ihtiyaç duyularak elde edilen bedihiye-i hariciye’dir. Kâdim mantıkçıların müşahadat, hâdsiyyat, mücerrebat ve mütevâtirât dedikleri bedihiyyatı buna dâhil eder.²³

Bedihiye-i akliyyenin hepsi dört önermeye dayandırır;

- a. Vâki’ vâki’dir (var olan vardır)
- b. Gayr-i vâki’ gayr-i vâki’dir (var olmayan var olmayandır)
- c. Vâki’ gayr-i vâki’ değildir (var olan var olmayan değildir)
- d. Gayr-i vâki’ vâki’ değildir (var olmayan var değildir)

Örnek olarak “küll cüz’ünden büyüktür (bütün parçadan büyüktür)” aksiyomu “vâki’ vâki’dir” bedihiyyesinden çıkar. Zira küll cüz’ünden büyük olmasa küll dediğimiz küll olmamak yani vâki’ olana vâki’ olmamak lazım gelir. Hâlbuki “vâki’ vâki’dir”.

Bu dört bedihiyatı ise “bir şey hem vâki’ hem gayr-i vâki’ olamaz” bedihiyatına indirger ki buna bedihiye-i esasiye (Temel Aksiyom) der ve bunu bütün bedihiyyatların ölçüsü ve dayanağı hükmünde şeklinde belirtir.

Bedihiye-i hariciye şahsi gözlemlerden ibaret olması sebebiyle yanlışlık ve hata taşıyabilir. Bu yolla kesin bedihiyeler elde edilse bile, bu, bir dereceye kadar mümkündür. Bedihiye-i akliyyeye karşı olanları akıl hiçbir şekilde kabul edemez. Bu sebeple bedihiye-i akliye ile çakışan nasslar te’vil gerektirir.²⁴

Ahmed Cevdet Paşa, bedihiye-i akliyyenin önde gelmesi gerektiğini, bedihiye-i hariciye ile çelişmesi halinde bedihiye-i akliyyenin alınması gerektiğini belirtir. Bu görüşü ile mantığın Ahmed Cevdet Paşa’da oynadığı rolü ve önemi kavrayabilmekteyiz. Bu durumda Ahmed Cevdet Paşa bu konuda şu tespitleri yapmaktadır:

Nitekim ‘Allâhu te’âlâ hazretleri her şeye kâdirdir’ ayetinde ‘şey’den şerîk-i bârî istisnâ-yı ‘aklî ile müstesnâdır diye te’vîl olunmuştur. ... Çünkü vâcib te’âlâ hazretlerinin kudreti kendi şerîk ve nazîrinin halk ve tekvînine dahî te’alluk etse muhâlin mümkün olması ve vâcibin vâcib olmaması lazım gelir. Bu ise “bir şey hem vâki’ ve hem gayr-i vâki’ olamaz” bedihiyye-i esâsiyyesine münâkızdır. ... Bunun için akla muhal yani bedihiyyat-ı akliyyeye münâkız olan şeyi kudreti ilahiyeye taalluk etmez derler. ... Binâen-alâ zâlik bedihiye-i akliyye münâfî bir hadise nakil ve rivayet edilse bile bedaha reddolunur. ... Meselâ mu’cize ve kerâmet gibi hâriku’l-‘âde bir sebep ile ictimâ’ı nakîzayn vukû’ buldu

²³ Ahmed Cevdet Paşa, *Miyar-ı Sedad*, s. 112.

²⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Miyar-ı Sedad*, s. 115-118.

denilse kâbul ve tasdik olunamaz. ... Ama bedihiyyat-ı hâriciyyede mahmûlün mevzû'a sübûtu 'aklen zarûrî değildir. Bu cihetle bedihiyyat-ı hâriciyye istisnâ kabûl edebilir ve bunların külliyeti çok söz götürür.²⁵

Burada Ahmed Cevdet Paşa mucize ve kerameti inkâr etmemekte, bunların bedihiye olarak alınmaması gerektiğini belirtmektedir. Ahmed Cevdet Paşa'ya göre Allah (c.c.) mutlak iradeye sahip, iradesinin esrarına nüfus edilemeyen ilk sebeptir. Adetullah denilen tabiat kanunları, varlıkları ve olayları irade eden tabii prensiplerdir. Bunları koyan ve idare eden bizzat Allah (c.c.) dır. Allah'ın (c.c.) kanunlarının değişmez olduğu Kur'ân'da da sabittir. Bu kanunları bulmak da ilmin işidir. Bu izahat Ahmed Cevdet Paşa'yı determinist bir izaha götürür.²⁶ İlahiyat konularında mucize ve keramet gibi hususların ayrıca incelenmesi gerektiğinin, ilahiyatçılar tarafından kabul edildiğini belirtir.²⁷ Ahmed Cevdet Paşa'nın bu görüşleri ile Necati Öner, tabiat ilimlerinde kanunların zorunlu olarak değil, muhtemel olarak ele aldığı görüşünün çıkarılması gerektiğini ifade eder.²⁸

Ahmed Cevdet Paşa mütekaddimin ve müteahhirin dönemindeki ilim adamlarının bir kısmının mantık hakkındaki yanlış yaklaşımlarını eleştirmiştir. Mütekaddimin döneminde mantığa şiddetle karşı çıkılırken, mantığın cerh ve iptali için her türlü yõteme başvurulmasının ve bunun için dini akidelerin kullanılmasının, buna rağmen müteahhirin dönemde ise mantığın vazgeçilmez olarak ele alınmasının, daha önceki görüşlerin neredeyse tamamıyla reddedilmesinin, mantık bilmenin farz-ı kifaye sayılmasının ibret verici bir durum oluşturduğunu belirtir. Aklın gelişi güzel dine karıştırılması, dinle alakası bulunmayan birtakım hususların din için faydalıdır gerekçesiyle dini bir akide haline getirilmesi bu tarz neticeleri doğuracaktır.

Mütekaddimin metodu olan in'ikas-ı edile'yi²⁹ tatbik eden âlimlerin ise günümüze kadar devam ettiğini belirtir. Fıkıh ve kelamdaki bir delile itirazın dini akideye itiraz şeklinde alınmakta olduğunu ifade eder. Dinsiz bir felsefeye ram olanların ve felsefi sistem ortaya atanların bu faaliyetleri haklı olarak din adamlarınca cerh ve tenkit edilecek, bu sebeple din adamlarının az çok felsefe ile ilgilenmeleri kaçınılmaz olacaktır. Fakat red, cerh ve tenkit sadedinde ileri sürülen fikirlerin, görüşlerin ve delillerin dini inanç haline getirilmemeleri şarttır.³⁰

Aristoteles mantığını tedris edenlerin, Aristoteles'in metafiziğinin neticelerine de ulaşacaklarını belirtir. Bu sebeple Gazali'nin filozofların görüşlerini reddetmesine

²⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Miyar-ı Sedad*, s. 119.

²⁶ Süleyman Hayri Bolay, *Ahmed Cevdet Paşa'nın Dine Bakışı*, Ahmed Cevdet Paşa Semineri, s. 103-104.

²⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Miyar-ı Sedad*, s. 120.

²⁸ Necati Öner, *a.g.e.*, s. 113.

²⁹ Delilin batıl olmasından medlûlünde batıl olmasının lazım gelmesi

³⁰ Süleyman Uludağ, *Mukaddime*, 24 nolu dipnot, s. 890.

rağmen, mantıktaki kaideleri düşünce faaliyetine esas alan kelamcılar Aristoteles gibi düşünmekten kaçınmamışlardır.

Âdab-ı Sedad, ibtidaiyye mekteplerinde³¹ münazara derslerinin tedrisi için hazırlanmış, Ahmed Cevdet Paşa'nın diğer eserlerinde olduğu gibi sade ve akıcı bir lisan kullanılmıştır. Bu dersten sonra okutulacak olan fıkıh, kelam ve tefsir gibi derslerden örnekler alınmış, yer yer mezhepler arasındaki tartışmalar örnek olarak verilmiştir.

Âdab-ı Sedad, mukaddime ve hatime ile birlikte toplam altı bölümden müteşekkildir. Mukaddimede, münazara ile ilgili terimler açıklanmış, münazarada takip edilecek yollar belirtilmiştir. Münazarada kullanılan deliller ve özellikleri mantık çerçevesinde açıklanmıştır.

İlk bölüm, men' (yasak) hakkındadır. Sâilin (Suâl eden) bir delili men' yolu ile inkârı ve bunun üzerine muallilin (ta'lîl eden) ona nasıl karşılık vereceği açıklanmıştır. İkinci bölüm, nakz (bozma) hakkındadır. Sâilin delili nakz etmesi ve bunun üzerine muallilin takip edeceği yolları ifade edilmiştir. Üçüncü bölüm, muâraza (çatışma) hakkındadır.

Dördüncü bölümde, tarif ve bölmelerden bahsedilmiş, münazarada bunların nasıl tatbik edileceği ve bunlara nasıl itiraz edileceği açıklanmıştır. Hatime ise münazara adabına ayrılmıştır.

Ahmed Cevdet Paşa'nın İlim Anlayışı

Ahmed Cevdet Paşa akli ve felsefi ilimleri medrese tahsili esnasında okumuş, bu ilimler sayesinde dünya görüşü farklı boyutlar kazanmıştır. Dünyada medeniyetin gelişip ilerlemesinin, ilim ve fenne paralel bir seyir takip edeceği inancını taşımakta ve ilim anlayışını bu merkezde yoğunlaştırmaktadır.³² Ahmed Cevdet Paşa, Avrupa tabiat bilimlerine ve Fransız materyalist felsefesine iltifat edenlere karşı açık bir tavır almıştır.³³ Batı'nın bütünüyle alınması taraftarı değildir, ona göre şeriata aykırı olan ve devletin usûlüne aykırı gelen şeylere itibar edilmemelidir. Bu yönüyle Ahmed Cevdet Paşa ilim hususunda muhafazakâr bir yol izlemiş, ıslahat taraftarı olmuştur. Ancak bu tutumunun da güçlüğünü ifade etmiştir.³⁴

Ahmed Cevdet Paşa'ya göre ilim zamanla ilerlemektedir ve değişerek yeni fikirler ortaya çıkmaktadır. Her çağda bu fikirler çeşitli icatlara ve sanat akımlarına yol açmaktadır. Her devirde gerekli olan ilim tanıtılmalı ve öğretilmelidir. İlimlerin tanıtılması ve eğitimi tüm halkın anlayabileceği ve istifade edebileceği şekilde ya-

³¹ Bugünkü ilköğretim okullarının eğitimine tekabül eder

³² Kemal Sözen, *Ahmed Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*, s. 184.

³³ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 51-52.

³⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'ruzât*, s. 114.

pımalıdır. Ahmed Cevdet Paşa'ya göre ilim ve fen öğrenimi herkes için zaruret arz etmektedir. Dünyada ilim ve marifet dışında bir şeref ve meziyet olamaz. İnsanın zâti istek ve ihtiyaçlarını sanayi ve eğitimden başka hiçbir şey karşılayamaz. Toplulukların bir arada düzen içinde yaşayabilmesi ve nizâm içinde olabilmesi ancak bilgi ve hünlerle meydana gelmiş eserlerdir. Eğitim insanları etkileyerek davranışları değiştirir. Bu hususta Ahmed Cevdet Paşa'ya göre eğitim, insanı ve toplumu belirleyen şey olmaktadır. İnsanın ruhi ve maddi yönüne hitap eden ve ihtiyaçlarını karşılayacak olan ilimdir. İnsanın maddi ihtiyaçları ilim sayesinde, fen ve sanayi ile karşılanır. İnsanın ruhani ihtiyaçları ise tezhîb-i kelâm vasıtasıyla karşılanır, yazılı ve sözlü eserler kıymeti ölçüsünde nesiller boyu aktarılır. İşte bu sebeple lisan çok önemlidir. Lisan ne kadar iyi kullanılırsa eserlerin ve ilmin değeri artar.³⁵ Bu sebeple Ahmed Cevdet Paşa ilk kez araştırmacıların desteklenmesi prensibini ortaya atmıştır.³⁶

Ahmed Cevdet Paşa, Osmanlıcanın aslının Türkçe olduğunu, bununla birlikte Türkçe, Farsça ve Arapça'dan mürekkep bir lisan olduğunu belirtmiş³⁷ bu sebeple işlediği dil bilgisi kurallarında bu dillerden etkilenmiştir. Yazdığı eserlerde Arapça ve Farsça kuralları da Türkçe kuralların yanında vermiş, Türkçe kelimelerin uyarlanmasında Arap dilbilgisinin etkileriyle hareket etmiştir.³⁸ Mantık çalışmalarında da Arapça kelimelerin çokluğu ve Farsça tamlamalar belirgindir.

Ahmed Cevdet Paşa, almış olduğu medrese eğitiminin ve yetiştiği çevrenin etkileriyle Arapça'nın tesiri altında kalmış, bununla birlikte Türkçenin bir eğitim dili ve bilim dili haline gelmesi için büyük uğraşlar vermiştir.³⁹ Ahmed Cevdet Paşa özellikle Türk dili konusunda ilklerin adamıdır. İlk Osmanlıca grameri hazırlamış, ilk Osmanlıca mantık ve münazara eserini vermiş, çocuklar için ve herkesin anlayabileceği Osmanlıca eserler telif etmiştir. Çok geniş bir yelpazeye hitap etmiş ve birçok konuda dönemin önde gelen çalışmalarına imza atmıştır.

Harun Anay, Ahmed Cevdet Paşa'nın Fransızcasının yetersiz olması sebebiyle, Batıyı ikincil kaynaklardan takip etmiş, Batı hakkındaki bilgilerden eksik kalmıştır; bu sebeple Ahmed Cevdet Paşa'nın fıkıh, tefsir, tasavvuf, edebiyat, mantık ve hikmet gibi ilimlerin konuları ve yöntemleri hakkında yenilikler getirdiğini söylemenin zor olduğunu ifade eder.⁴⁰ Ancak Fatma Aliye Hanım, Ahmed Cevdet Paşa'nın Fransızcasının iyi düzeyde olduğunu, Batı hakkındaki gelişmelere mesafeli durmasının medrese çevresinin ve yetiştiği ortamın gerekliliği olduğunu belirtir.⁴¹ Zaten Harun

³⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, s. 47-54.; *Tarih-i Cevded*, c.1, s. 16.

³⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, s. 25.

³⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Tertib-i Cedîd Kavâid-i Osmaniyye*, s. 4.

³⁸ Necati Özkan, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Türk Dili Hakkındaki Görüşleri ve Eserleri", Sosyal Bilimler enst. Dergisi, s. 221.

³⁹ Enver Ziya Karal, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", Bilim Kültür ve Öğretim Dili olarak Türkçe, s. 58-59.

⁴⁰ Harun Anay, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Modernizme Bakışı", Ahmed Cevdet Paşa, s. 68-69.

⁴¹ Fatma Aliye, *a.g.e.*, s. 41.

Anay'ın belirttiği ilimlerde mantık haricinde Batı'nın gelişmeleri ile değerlendirilmesi oldukça güçtür. Ahmed Cevdet Paşa'nın, kendi çocuklarının eğitiminde Batı ilimlerinin öğrenilmesi ve adaptasyonuna önem verdiğini bilmekteyiz. Ahmed Cevdet Paşa, Avrupa'nın geldiği ileri seviyenin ilimlere bağlılıktan ve çalışma gayretinden kaynaklandığını belirtir.⁴²

Ahmed Cevdet Paşa ilmin, fennin ve kültürün ilerlemesi için eğitimin zorunlu olduğunu belirttikten sonra eğitim alanında ıslahatların yapılması gerektiğini ifade eder ve bu konuda çalışmalarda bulunur. Yeni eğitim öğretim kurumlarının açılması ve mevcut eğitim öğretim kurumlarının ıslahı çalışmalarında bulunmuştur. Darülmüallim, Ahmed Cevdet Paşa'nın müdürlüğünde ıslah edilmiş, Mekteb-i Umumiye Nezâreti ve Meclis-i Maarif'de çalışmış, Encümen-i Dâniş'in oluşturulmasını sağlamış, bir numune ve hukuk mektebi kurulmasına önayak olmuştur. Okul kitaplarının hazırlanması ve yayınların artırılması faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu yayın ve faaliyetlerde Türkçenin bilim dili haline getirilmesi ülküsüyle hareket etmiştir.⁴³

Ahmed Cevdet Paşa'ya göre, ilim tarif ile başlar ve kıyas ile devam eder.⁴⁴ İlim birçok meselelerden müteşekkildir. Bu meselelerin yöntem olarak kendine has bir biçimde ele alınması ile bu meseleler müstakil bir ilim haline gelir. İlimin yöntemi iki esasa ayrılır. Birincisi öze aittir ki, bu ilmin konusunu oluşturur. İkincisi araza ait olanıdır ki, bu da ilmin gayesini oluşturur. Bu durumda ilmin konusu, bahis konusu edilen şey, gayesi ise fayda sağlamak olacaktır. Ahmed Cevdet Paşa örnek olarak, Riyaziye'yi (hesap ilmi) verir ve bu ilmin konusunun sayılar, gayesinin ise bilinen sayılardan, bilinmeyen sayılara ulaşmak olduğunu belirtir.⁴⁵

Ahmed Cevdet Paşa için mantık ilminin önemini, ilimlerin elde edilmesi hangi yolu takip ettiği izlenerek anlaşılabilir. Buna göre, ilmin elde edilmesi için sadece bedihi (apaçık bilinen) yahut nazarî (akıl yürütme) yollar takip edilebilir. Akıl yürütme ile insan zihninin düşebileceği hatalardan koruyacak olan yalnızca mantığın vereceği yöntem anlayışı olacaktır. Bu sebeple mantık ilminin bilinmeden diğer ilimlerin yapılması mümkün olamamaktadır.⁴⁶

Ahmed Cevdet Paşa'nın ilimleri tasnifi klasik İslâm eserlerinden farklı değildir.⁴⁷ Ahmed Cevdet Paşa'nın ilimleri tasnifinin esası Harezmi'de mevcuttur.⁴⁸

Ahmed Cevdet Paşa ilimleri "Ulûm-u Nakliye" ve "Ulûm-u Akliye" diye ikiye ayırır.⁴⁹ Buna göre onun tasnifi aşağıdaki gibi gösterilebilir:

⁴² Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, s. 239.

⁴³ Şerafettin Turan, "Cevdet Paşa'nın kültür tarihimizdeki yeri", Ahmed Cevdet Paşa semineri, s. 17.; Kemal Sözen, *a.g.e.*, s. 170-174.; Ayrıca Bkz. Fatma Aliye, *a.g.e.*, s. 50-73.

⁴⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Miyar-ı Sedad*, s. 35.

⁴⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Miyar-ı Sedad*, s. 10-11.

⁴⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Miyar-ı Sedad*, s. 10.

⁴⁷ Kemal Sözen, *a.g.e.*, s. 198.

⁴⁸ Necati Öner, *Tanzimattan sonra Türkiye'de Antik Çalışmaları*, s. 36.

⁴⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Beyanül Ünân*, s. 34-39.

1. Ulûm-u Nakliyye;
  - a. Ulûm-u Şer'îye;
    - i. Ulûm-u Kur'aniye; İlm-i Kıraat, İlm-i Tefsir, ... vd.
    - ii. Ulûm-u Hadis
    - iii. İlm-i Fıkıh
    - iv. İlm-i Usul-u Fıkıh
    - v. İlm-i Kelam
    - vi. İlm-i Tasavvuf
    - vii. İlm-i Tabir-i Rûya
  - b. Ulûm-u Arabiyye;
    - i. İlm-i Lügât
    - ii. İlm-i İştikât
    - iii. İlm-i Sarf
    - iv. İlm-i Nahiv
    - v. İlm-i Maâni
    - vi. İlm-i Beyan
    - vii. İlm-i Aruz
    - viii. İlm-i Kâfiye
2. Ulûm-u Akliyye;
  - a. Hikmet-i Ameliyye;
    - i. İlm-i tehzib-i ahlâk
    - ii. İlm-i siyaset
    - iii. İlm-i tebbir-i menzil
  - b. Hikmet-i Nazariyye
    - i. İlahiyat
    - ii. Riyaziyyat
      1. İlm-i Adet
      2. İlm-i Hendese
        - a. Müsellesât (Üçgenler)
        - b. Mahsûtiyyat (Konikler)
      3. İlm-i Heyet
        - a. İlm-i Zîc
        - b. İlm-i Takvîm
      4. İlm-i Musiki
    - iii. Tabîyyat
      1. Genelden Bahseden Fen
      2. Fenn-i Felekiyyat
      3. Fenn-i Unsurîyyât

Sonuç

Ahmed Cevdet Paşa'nın mantık ve ilim anlayışının klasik İslâm mantık ve ilim anlayışının dışında seyretmediğini söyleyebiliriz. Eserlerinin önemi, mantık ve diğer ilimlerdeki gelişmelerin önünü açması yönündendir. Ahmed Cevdet Paşa'nın, bilim dilinin Türkçe olmadıkça ilimlerde gelişmelere ulaşamayacağı ülküsü ile yazmış olduğu eserleri, ardından gelenlerin çalışmaları için milat olmuştur. Bu bakımdan Ahmed Cevdet Paşa'nın eserlerinin yeni gelişmeler için ufuk açıcı olmasının yanı sıra, bu eserlerde tercih ettiği dil de Türk düşünce hayatı için önem arz eden hususlardandır. Zira yukarıda görüldüğü gibi kendisi dil hususunda böyle bir tercih yapmakla kalmamış, bunu temellendirerek yaygın bir görüş olması hususunda teşvik edici de olmuştur.

Ahmed Cevdet Paşa'nın başka bir önemi de kendisinden sonra gelen düşünürleri etkilemiş olmasıdır. Zira Niyazi Berkes'in de belirttiği üzere o, Namık Kemal'den Ziya Gökalp'e kadar birçok Osmanlı mütefekkirine etkide bulunmuştur.⁵⁰ Namık Kemal ve Ziya Gökalp gibi düşünürlerin Türk düşünce hayatındaki yerleri düşünülecek olursa Ahmed Cevdet Paşa'nın bu hususta ne gibi bir önemi olduğu daha iyi anlaşılabilir.

Son olarak çalışmamızın da konusunu oluşturan mantık hakkında birkaç tespit yapmak mümkündür. Onun mantık alanındaki çalışmaları Klasik İslam Mantık anlayışından farklı bir çizgide olmamakla birlikte meseleleri ele alış biçimi kendisinden sonra yapılacak olan mantık çalışmalarını etkilemiştir. Dolayısıyla Ahmed Cevdet Paşa'nın pedagojik açıdan büyük bir önem taşıdığını söylemek abartılı olmasa gerektir. Nitekim Türkiye'deki mantık çalışmalarının tarihsel arkaplanını kavramak açısından Ahmed Cevdet Paşa gözardı edilmemesi gereken bir isimdir.

KAYNAKLAR

- Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'ruzât*, haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yay., İstanbul, 1980
 —, *Mi'yar-ı Sedad*, Karabet ve Kasbar Matbaası, İstanbul, H.1303
 —, *Tarih-i Cevdet (tertib-i cedid)*, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye (ikinci tab'), H.1309, C.I-XII
 —, *Tezahir-i Cevded*, 40. tetimme, I-IV, haz. Cavid Baysun, TTK yay., Ankara, 1986
 —, *Âdâb-ı Sedâd min İlmi'l Âdâb*, Karabet ve Kasbar Matbaası, İstanbul, H.1294
 —, *Beyanü'l-Ünvan*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, H.1289
 Aliye, Fatma, *Ahmed Cevdet Paşa Zamanı*, Bedir yay. İstanbul, 1995
 Anay, Harun, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Modernizme Bakışı", Ahmed Cevdet Paşa, TDV yay., Ankara, 2009

⁵⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 1978, s. 231-232.

- Aristotle, *The Complete Works of Aristotle*, Ed. J. Barnes, Princeton University Press, Vol. I, Princeton, N.J., 1991
- Bingöl Abdülkuddüs, *Osmanlı Dünyasında Mantık Bilimi ve Eğitimi*, Felsefe Dünyası, 29, Ankara, 1999
- Bolay, Süleyman Hayri, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Dine Bakışı", Ahmed Cevdet Paşa Semineri, İstanbul, 1986
- Demir, Abdullah, *Mecelle ve Külli Kaideler*, Işık akademi yayınları, İstanbul, 2011.
- Halaçoğlu, Yusuf, "Kendi Kaleminden Ahmed Cevdet Paşa", Ahmed Cevdet Paşa Sempozyumu, İstanbul, 1986
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 2004
- Karal, Enver Ziya, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", Bilim Kültür ve Öğretim Dili olarak Türkçe", TTK Yay., Ankara, 1984
- Keskioğlu, Osman, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Hayatı ve Eserleri", Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Ankara, C. 14, 1966
- Mardin, Ebul'ula, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, TDV yay., Ankara, 2009
- Öner, Necati, "Türkiye'de yeni mantık cereyanlarının ilk habercisi: Ali Sedad", Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, C. 6, Sayı. I-IV, 1959
- , *Cevdet Paşa'nın Mantık Anlayışı*, Ahmed Cevdet Paşa, TDV yay., 2009
- , *Tanzimattan Sonra Türkiye'de Mantık Çalışmaları*, Divan Kitap, Ankara, 2012
- Özkan, Necati, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Türk Dili Hakkındaki Görüşleri ve Eserleri", Sosyal Bilimler Enst. Dergisi, Sayı.20, 2006/1
- Sözen, Kemal, *Ahmed Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*, Marmara üniv. Doktora tezi, 1995
- Turan, Şerafettin, "Cevdet Paşa'nın Kültür Tarihimizdeki Yeri", Ahmed Cevdet Paşa Semineri, İstanbul, 1986
- , "Cevdet Paşa'nın Kültür Tarihimizdeki Yeri", Ahmed Cevdet Paşa semineri, İstanbul üniv. Edebiyat fak. Basımevi, İstanbul, 1986
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İstanbul, 1998